ENTORN DE *SANCHO EL MAYOR DE NAVARRA*

Gairebé cada any apareix algun llibre de Dom Justo Pérez de Úrbel. És un do de Déu aquesta facúndia intellectual, que cal admirar i també aprofitar. Així, m'ha semblat que hom agrairia el coneixement d'una de les seves darreres produccions més dignes d'elogi. En les notes que segueixen procuraré de valorar exactament la seva nova aportació a la ciència històrica de l'Edat Mitjana peninsular, especialment dels regnes reunits per Sanç *el Major* de Navarra, i a la personalitat d'aquest rei.[1] Comencem per dir que des del punt de vista estrictament històric, sense cap mena de dubte, aquest estudi té considerable importància. Tal com l'autor mateix declara, en el seu llibre hi ha moltes novetats justificades, i es pot fer ben bé la illusió d'haver donat una nova interpretació lògica als fets, sovint ja coneguts (pàgs. 269 i 323). Alguna vegada, en certes reconstruccions, juga com si fos amb una endevinalla: potser no era absolutament imprescindible (pàg. 11), malgrat que l'autor desitgi al mateix temps que fer obra d'investigació, acontentar el gran públic acostumat al gènere biogràfic de la novella històrica (pàg. 322).

Tot i no pretendre d'ésser complet en l'arreplega de documents, Dom Pérez de Úrbel ho ha estat molt. A més, s'ha vist obligat ben sovint a rebutjar força documents falsificats o dubtosos, i encara més sovint a corregir dates equivocades, la restitució de les quals a llur any veritable li haurà donat segurament molta feina.

Entre els casos típics de rectificació de dates tenim la del començ del regnat de Sanç, que hom collocava vers l'any 1000, però que en realitat ha d'ésser vers 1004, i la de la mort d'aquell rei, que no fou al començ del 1035 sinó el 18 d'octubre del mateix any. Aquestes, com tantes d'altres rectificacions, em penso que seran acceptades per tothom.

Cal consignar també favorablement la descoberta del nom i de la personalitat de la noble dama d'Aibar que fou mare de Ramir I d'Aragó, la figura de la qual havia estat un enigma per als historiadors des de Ximenes de Rada fins als nostres dies (pàgs. 31, 199 i 200).

Igualment s'ha de fer amb la troballa d'una base històrica a la llegenda del cavall i dels fills de Sanç *el Major,* i amb la lògica atribució de la llegenda als aragonesos (pàgs. 192 ss. i 250), a desgrat del parer de Menéndez Pidal, que la considera d'origen castellà.

Els elements que ens ofereix el present estudi per a judicar la perso-

1. Fray JUSTO PÉREZ DE URBEL, *Sancho el Mayor de Navarra* (Navarra, Institución Príncipe de Viana, 1950), 493 pàgs. En el curs de l'article citaré les pàgines del llibre entre parèntesis, per tal d'orientar el lector.

nalitat de Sanç, porten més enllà del que conclou Dom Pérez de Úrbel, potser amb una mica de reticència. Sanç fou un home assedegat de domini, conqueridor afavorit, subjugador de voluntats, el qual, empès per l'instint cec de l'ambició, però illuminat per una intelligència potent, avença segur d'ell mateix. No s'interessa pels regnes del Sud de la Península en aquell moment de descomposició del Califat, quan li hauria estat tan fàcil de conquerir-los, i, en canvi, cobeja els estats cristians que el rodegen (pàgina 323). L'autor sembla voler-li'n fer un mèrit, com si Sanç s'hagués posat des del començ al costat de les potències cristianes amb totes les seves forces personals i guerreres (pàg. 323); però tot el sentit del llibre diu gairebé el contrari. Si la seva política des del punt de vista de l'astúcia humana és admirable, els seus procediments són, certament, els de tots els conqueridors, en els quals dominen, pel damunt de la candorositat del colom, els instints d'ocell de presa. L'autor arriba a dir de Sanç que estava dominat per l'afany del poder en forma quasi demoníaca. És difícil, per a la nostra mentalitat moderna, de creure, com voldria Dom Pérez de Úrbel, que Sanç harmonitzava aquests instints amb un autèntic esperit religiós (pàg. 328). En tot cas seria un encegament d'esperit essencialment egoista, el qual se servia de les manifestacions religioses per a realitzar o afavorir, potser en la inconsciència, els seus plans polítics. Fa venir un calfred de comprovar, damunt els documents, com Sanç pretenia religiosament l'ajut del Cel abans i després d'una campanya bèllica — sovint injusta i fins i tot criminal —, amb donatius a monestirs i esglésies de dins i de fora dels seus regnes (pàgs. 179 i altres). Machiavello hi tindria coses a aprendre.

Interessa aquí de fer remarcar, com ho ha fet l'autor en el capítol setè, les relacions del regne de Navarra amb el comtat de Gascunya, en aquella primera meitat del segle XI. La figura del comte Sanç Guillem, i la seva subjecció feudal a Sanç de Navarra s'aclareixen en alguns punts. L'intent del rei resta ben clar: infiltrar-se en les regions ultrapirinenques sense violències, tal vegada pel temor d'haver de lluitar contra els poderosos comtes de Tolosa, els seus contrincants en la pretensió de dominar la Gascunya.

Hi ha algunes planes d'aquest llibre que podrien interpretar-se com un cant a l'europeïtzació d'Espanya. L'europeïtzació del seu regne de Navarra primerament, fou potser l'obra més perdurable de Sanç (pàg. 328). Ell no féu pas gran cosa per a la cultura directament: no sabé restaurar cap dels grans centres culturals que es trobaven sota el seu ceptre, i que havien florit esponerosos al segle X — Albelda, San Millán, Cardeña, Silos, Valeránica (pàg. 319) —, ara abatuts per manca d'observança monacal, o pel foc de les ràtzies d'Almansor. Els seus ulls es giraren cap als monestirs d'Europa en plena floració cultural: Ripoll, on governava el savi i venerable Oliba i on cerca consell en els afers greus de la seva política; Tavèrnoles, d'on pren l'abat Ponç — també educat a Ripoll — com a mestre i home de confiança; fins Cluny, on envia monjos de Sant Joan de la Penya per a formar-se en l'esperit de reforma, i, segurament, Sant Sever, a la Gascunya, que devia visitar en algun dels seus viatges a l'al-

tra banda del Pirineu. Els reformadors dels seus monestirs i els seus bisbes sovint «o són gent de fora» — gascons, catalans, etc. — «o bé homes que han airejat la seva vida viatjant més enllà de les fronteres» (pàgs. 316-318 i 320).

Cal agrair a Dom Pérez de Úrbel l'objectivitat amb què ha parlat de Catalunya i de la cultura catalana del segle XI en un moment com l'actual. Com a exemple de ponderada exposició es pot citar la qüestió de la sobirania del comte de Barcelona enfront dels reis francs, el domini dels quals sobre la Marca Hispànica des de feia temps ja no corresponia a cap realitat (pàg. 43). En canvi, pel que fa a un suposat vassallatge feudal del comte Berenguer Ramon I de Barcelona, respecte a Sanç Garcés, alguna vegada l'autor, endut per la retòrica de la frase, va més enllà del que ha admès reflexivament a les planes anteriors (vegeu pàgs. 185 i 191 enfront de pàgs. 86 i 90). És encertada l'expressió de *fanfarronada* que l'autor atribueix a l'escrivà del document del 19 de març de 1033 (apèndix A, n. LXXI, pàg. 391-2), on és dit: «Regnante rex Sanctio Gartianis... de Zamora usque Barcinona, et cuncta Guasconia imperante». El fet d'haver vist els monjos de Sant Joan de la Penya que el comte Berenguer de Barcelona, amb la seva esposa Sança, germana de la reina de Navarra, s'arribava en alguna ocasió a llur monestir per pactar ajuda mútua contra els alarbs amb el rei poderós i que aprofitava la visita per corroborar amb la seva signatura els documents del monestir reial, els induí a pensar que Berenguer s'havia lliurat com a vassall, a semblança del comte de Gascunya.[2] Hom podria objectar, encara, que la fórmula de datació del susdit document no és del tot sana: feia ja uns quatre mesos que Sanç havia perdut tota mena de sobirania sobre la Gascunya, i en això, o el document menteix, o expressa en va el desig del rei. Pel que fa a Catalunya és l'únic cas conegut en el diplomatari de Sanç, tal com reconeix Dom Pérez de Úrbel; i a Catalunya mateix mai ningú no es donà per alludit. Hi havia qui vetllava per la custòdia de la sobirania: aquella comtessa Ermessenda, tan poc grata a l'autor, que ens la pinta generalment com a tirànica dominadora enfront dels comtes i marquesos, els seus fill i nét (pàg. 22 i altres); i aquesta és també l'opinió rebuda de molts historiadors catalans que ja comencen a envellir. Ramon d'Abadal[3] ha exposat recentment les raons segons les quals cal reformar aquest judici poc favorable envers la comtessa Ermessenda: «La culpa d'ella consistí a voler els seus drets i a viure molt llargament, sobrepassant el seu fill i atrapant els trenta-cinc anys del seu nét. Mentrestant, i fins dos anys abans de la seva mort [1058], ella fou senyora i majora dels comtats i dels bisbats de Barcelona, Girona, Ausona i Manresa; ho era — i no entenc com molts historiadors no se n'han sabut fer càrrec — perquè tots aquests béns havien pertangut al seu espòs, el comte Ramon, el qual en morir li deixà els predits comtats i bisbats per escriptura testamentària, «en concepte de violari, per mentre visqués», segons diu textualment l'escriptura del conveni del 1056, amb el seu nét Ramon Be-

2. Vegeu, per exemple, l'explicació satisfactòria que en dóna F. SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, I (Barcelona 1934), 73, n. 4.
3. *L'Abat Oliba, bisbe de Vic i la seva època* (Barcelona 1948), 108-109.

renguer I. «En tot cas», diu encara Abadal, «els ambiciosos i buscabregues foren el seu fill i el seu nét». Després d'haver resseguit molta documentació de l'època, crec més enraonat d'adherir-me a aquesta opinió. Caldrà que aviat algun erudit català reculli la idea, que ha llançat el mateix Abadal, de dedicar a aquella gran senyora, filla dels comtes de Carcassona, una biografia extensa, que bé se la mereix. Els documents conservats són molt abundosos.

Sobre els monjos catalans del primer terç del segle XI i llurs relacions amb Sanç Garcés, la influència en l'activitat reformadora del rei de Navarra i l'aportació de cultura europea als regnes d'Espanya sotmesos a la seva autoritat, hi ha molt a granar en aquest llibre. En l'enumeració de monjos catalans que nuaren lligams culturals amb les regions occidentals de la Península Ibèrica només manca, potser, el nom de Gualter de Ripoll, del qual se'ns diu, en una *prosopopeia* dedicada per tres intellectuals d'aquell monestir a llur abat Oliba: «Gualterus vero de fonte regressus hibero» (sens dubte retornat o vingut de Fontibre), on s'hauria arribat tot buscant vells manuscrits.[4] De l'abat Oliba, lloat diverses vegades en el present llibre, l'autor diu que era «una de les veus més autoritzades del món hispànic». No ho negarem pas: és ben cert que fou la figura eminent de la Catalunya comtal, el qui amb la seva actuació pacificadora i reformadora donà al poble català la seva empremta religiosa peculiar. El fet de no conèixer, però, la bibliografia catalana recent — sobretot les obres de Dom Albareda i d'Abadal — ha produït el desenfocament d'algun punt de l'actuació d'Oliba.

Una figura que neix gairebé de l'oblit és la d'aquell abat Ponç que fa d'ambaixador entre Sanç de Navarra i Oliba de Ripoll i que justament s'identifica amb l'abat Ponç de Tavèrnoles. Gràcies a la pista indicada per Dom Pérez de Úrbel, he pogut descobrir recentment un *dossier* documental referent a la donació feta per Sanç a Tavèrnoles de la vila i castell de Lasquarre i termes circumdants. Hi ha: el document sencer de la donació; una convinença entre Ponç i Sanç, en la qual el rei l'anomena «domne meus magi[s]ter Poncius abba», confirmant la sagacíssima suposició de Dom Pérez de Úrbel relativa als lligams culturals dels dos personatges (pàgs. 359-360); el pacte d'infeudació del castell de Lasquarre feta per Ponç a Garcia *Sanciolii*, en servei del rei Sanç; i, finalment, un salconduit del rei moro de Saragossa, segons sembla, concedit a l'abat Ponç a petició del rei de Navarra, i possiblement corroborant-ne un altre que li hauria concedit el mateix Almansor. Aquesta darrera peça mereix ja per ella sola un lloc especial, degut a la raresa extrema d'aitals documents.[5]

Per a Dom Pérez de Úrbel, la influència catalana en la reforma eclesiàstica propugnada pel rei navarrès és extraodinària. En parla i en torna a parlar a cada moment (pàgs. 290-294 i *passim*). És una senzilla suposició, però qui sap si, lligant caps entre aquells serveis que «desde su infancia»

4. R. BEER, *Die Handschriften des Klosters Santa Maria de Ripoll*, I (Wien 1907), 89-91.

5. Aniran publicats tots junts, si Déu vol, en un treball que preparo per als «Analecta Montserratensia».

havia fet al rei el prevere Ató, d'origen català (pàgs. 281 ss.), amb el «domne meus magi[s]ter Poncius abba», no arribaríem a la conclusió que Sanç *el Major* havia estudiat a Catalunya durant la seva adolescència, en algun monestir, que podria ésser Ripoll, o bé Tavèrnoles, o qualsevol altre dels de la Marca Hispànica. És un punt que s'ha d'estudiar.

En la substitució de les monges d'Oña per monjos de l'observança de Cluny vinguts de la Penya el 1033, ordenada per Sanç, podria haver-hi alguna relació amb la substitució de les monges de Sant Joan de les Abadesses (Ripoll) per canonges regulars, duta a terme uns quants anys abans per Bernat Tallaferro i Oliba. ¿No podria tractar-se d'un consell de l'abat de Ripoll o del bisbe Ponç, motivat per llur anterior experiència (pàgs. 315-316)? També en el cas d'Oña s'insinua l'acusació contra les monges: «depulsis mulieribus in Honiensi monasterio sine aliqua reverentia habitantibus».[6]

Heus ací uns testimonis preadíssims sobre el ritu romà a Catalunya, que ens documenten la seva observança al començ del segle XI. Un document antic de Palència ja notava que Ponç (de Tavèrnoles), bisbe restaurador, seguia el «mos romanum» (pàg. 215-7); d'Ató, bisbe de Castella, però vingut de l'Orient de la Península, se'ns diu que celebrava en ritu romà (pàg. 283), la qual cosa li valgué, segurament, d'ésser malvist pels seus súbdits acostumats als venerables ritus visigòtics. Si afegim a aquestes dues notícies la munió de fragments de manuscrits litúrgics i alguns manuscrits sencers, conservats encara a Catalunya, escrits als segles X i XI, com el curiós sagramentari de Vic, transcrit el 1038 sota l'esguard del bisbe Oliba, tots ells de ritu romà, i la notícia del catàleg de la biblioteca de Ripoll, de mitjans del segle XI, on consta que tenien alguns *Missales Toletanos* arreconats probablement per fora d'ús, només caldrà discutir en quin moment del segle IX es produí el canvi de ritu a Catalunya.

Si des del punt de vista historiogràfic, com deia al principi, el llibre de Dom Pérez de Úrbel mereix en general lloança, no es pot dir la mateixa cosa pel que fa al mètode i manera de presentar-lo. No em refereixo a la presentació material externa, suficientment digna, sinó a tot un seguit d'errors de diverses menes, que entrebanquen la lectura, donant en conjunt una impressió de precipitació en redactar el text o de manca d'atenció en les seves revisions finals. Oblidant tot allò que més o menys raonablement es pot atribuir al dimoniet tipogràfic — manca o alteració de lletres i signes de puntuació, notes mal collocades, errors de transcripció de textos, etc. —, n'hi ha una colla que per llur natura semblen atribuïbles a l'autor. La posició del crític d'aquesta mena de falles és violenta i enutjosa; però no hi ha més remei que citar-ne una llista espigolada a l'atzar, per si pot tenir alguna utilitat en ésser preparada una eventual segona edició de l'obra que ens ocupa.

Llibres i notes bibliogràfiques defectuosament citades: El *Liber Feudorum Maior* es dóna com a editat per J. Rius a la pàg. 268, i com de

6. Cfr. el text crític sencer en JUAN DEL ÁLAMO, *Colección diplomática de San Salvador de Oña (822-1284)*, I (Madrid 1950), 49.

M. Rosell a la pàg. 449; ha de dir, en ambdós llocs: Francesc X. Miquel i Rosell. L'obra de R. Beer, *Die Handschriften des Klosters Santa Maria de Ripoll,* forma els volums 155 i 158 (1907-1908) dels «Sitzungsberichte» de la Secció Històrico-Filosòfica de l'Acadèmia de Viena, i fou traduïda al català per P. Barnils en el «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», V (1909-1910); a la pàg. 427 es cita el títol en castellà. J. Millàs i Vallicrosa fa arribar *Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia* — publicats en els «Quaderns d'Estudi», XIV (1922), 125-161 —, cronològicament, fins al 985; a la pàg. 79 l'autor el cita anotant un fet ocorregut vers el 1015, de què no parla Millàs, almenys en aquesta obra. No hi hauria res a dir, però, si la nota es referís a un treball més extens, que el dit arabista tenia en preparació molt avançada i que desitgem que surti aviat al públic. També podria procedir la cita d'A. Rovira i Virgili, *Història Nacional de Catalunya,* III, 484-5, que, però, no és citat per Dom Pérez de Úrbel.

Pàgs. 81, 190 i 191: «Marcha (P.), *Marca Hispanica,* colección 1039»; ha de dir: «Marca... *columna* 1038-9». De la mateixa pàg. 81: les notes (9) i (10) estan intercanviades segurament. En la nota (10) en lloc d'«*Arnatus*» i «pàg. 128» ha de dir «*Amatus*» i «pàg. 138».

Són freqüents els errors per precipitació o per informació defectuosa; per exemple:

Pàg. 22: diu «Garsindis» en lloc d'«Ermessenda» (o «Ermesindis»), comtessa de Barcelona, que, no obstant, és ben citada a les pàgs. 79 ss.

A la pàg. 41, explicant la lluita haguda a Albesa, prop de Balaguer, entre alarbs i catalans, a principis del 1003, diu que «costó la vida a muchos cristianos y al obispo de Elna, Berenguer, *la libertad*»; mentre que el text del cronicó II de Roda diu explícitament: «Factum est prelium in Albesa cum sarracenis, ubi Berengarius episcopus *perimitur*», és a dir, exactament, que perdé la vida.

Al comte Guifré de Cerdanya (pàg. 80) se'l fa fill d'Ermessenda i comte de Besalú al 1020; però era fill d'Ermengarda i d'Oliba Cabreta, i no fou mai comte de Besalú, on precisament l'any 1020 Guillem succeí el seu pare, Bernat Tallaferro, germà de Guifré.

Guisla, casada el 1027 amb Berenguer de Barcelona — l'any anterior havia mort la comtessa Sança —, no era filla del Comte d'Empúries (pàg. 89 i 190), sinó de Guifré, vicari de Balsareny i d'Ingilberga de Besora. L'error deu venir de Rovira i Virgili, *Història Nacional de Catalunya,* III, 485, que no és citat.

«Y no olvidemos», diu l'autor a la pàg. 83, «que San Saturnino de Tabernoles era un monasterio enclavado en el condado de Barcelona y en la diócesis de Vich, de cuya capital está situado a cinco kilómetros, es decir, que pertenecía a la autoridad civil del conde Berenguer, y a la jurisdicción religiosa del Obispo Oliba». Hi ha una confusió amb el llogarret de Tavèrnoles, prop de Vic. El monestir de Sant Sadurní (o Sant Serní, terme d'Anserall) era el cenobi comtal d'Urgell, i es troba a tres quilòmetres de la Seu. Més avall (pàg. 292) l'anomena «San Pedro de Tabernolas» (segurament confusió amb Sant Pere de Taverna) i en l'índex (pàg. 485) consten

tots dos noms com a monestirs diferents. El més curiós és que a la pàg. 360 li dóna el seu nom correcte i el situa topogràficament bé! Una revisió elemental hauria evitat aquestes falles. Que Sant Serní fos un monestir «poco conocido» (pàg. 360) és una afirmació gratuïta, si es considera la seva gran antiguitat, el favor que sempre disfrutà dels comtes d'Urgell i de Barcelona, el del mateix rei Sanç de Navarra i fins, com he dit, el dels cabdills àrabs. A principis del segle XII tenia més rendes en els regnes de l'interior de la Península que molts altres monestirs de Castella, com ho prova la donació que li féu el comte Ermengol IV d'Urgell, vers el 1110, de tots els delmes que tenia «in Castella, et in Campis, et in Estrematura, et in Asturiis... decimum de omnibus meis pariis, quem habeo de rege et de regina Legionensis civitate», procedents en gran part del seu avi matern, el comte Pere Ansúrez.[7]

A la pàg. 229 es parla de la «región de Benabarre»; però, els documents XLI, XLII, LXXXIV i LXXXV de la sèrie A, confirmen que es tracta de la regió de Benasc o d'Ovarra.

El cèlebre *Diurnale* de Ferran I de Castella es conserva a la Universitat de Santiago, *reservado 1*, i no pas a l'arxiu Catedral (pàg. 248). Els folis de guarda del manuscrit d'Esmeragde, de Valvanera, junt amb altres fragments germans d'aquells folis, conservats a part en el mateix monestir, són en lletra carolina i notació musical aquitana, del segle XI,[8] però no pas amb neumes mossàrabs, com suposa Dom Pérez de Úrbel, pàg. 267, nota (9); aquests fragments procedeixen segurament del comtat de Bigorra, al Sud de França.

Aquell Garcia que acompanyà l'abat Ponç en l'ambaixada de Sanç a Oliba i s'emportà la resposta, no devia ésser monjo, contra el que diu l'autor a diversos llocs; almenys enlloc no sé veure que consti la seva condició monàstica. Probablement es tractava d'un noble laic de la cort reial navarresa, un dels molts que a Navarra portaven aquell nom. Ho fa pensar també el títol de «Garcia fidelissimo vestro» que li dóna l'abat Oliba dirigint-se al rei. Aquest text ha estat precisament omès d'una manera poc comprensible dins els punts suspensius, a la nota (61) de la pàg. 282, dedicada particularment a Garcia. És molt aventurat, doncs, d'identificar-lo com fa l'autor a diferents llocs del llibre i especialment a l'índex (pàg. 476), amb un abat Garcia, que hauria acaparat el govern dels monestirs d'Oña, Cardeña, San Millán, i el bisbat d'Àlava, Valpuesta i Biscaia, si és que en tots aquests casos es tracta també d'una sola persona.

Tampoc cap bisbe de Girona d'aquell temps no fou abat de Sant Benet de Bages (pàg. 299). Foren, sí, el bisbe Arnulf de Girona, abat de Ripoll; Arnulf de Vic, abat dels canonges de Sant Feliu de Girona; Odó de Girona, abat de Sant Cugat del Vallès; Oliba de Vic, abat almenys de Ripoll i de Cuixà; Berenguer, bisbe de Barcelona, abat de Sant Cugat; i algun altre, encara. Com es pot veure, el sistema de bisbes-abats a Catalunya

7. Cartulari de Tavèrnoles, f. 54-54v, segons còpia del P. Plandolit (de finals del segle XIX) a l'arxiu de Montserrat.

8. Se'n poden veure facsímils en Dom G. SUNYOL. *Paléographie Musicale Grégorienne*, ed. francesa ([Paris] 1935), 270-1 (pl. 67 i 68); vegeu una reproducció del text visigòtic del comentari d'Esmaragde en la mateixa obra, pàg. 588 (pl. 140).

precedí de molt la seva adopció a Navarra; té raó Dom Pérez de Úrbel en dir que la idea venia dels nostres (pàg. 311).

No sé si l'autor ha vist un text millor de la carta de Sant Odiló de Cluny a l'abat Patern de la Penya; de totes maneres, «*Subteriorem* vero quae remanet et de vaccis quas apud sanctum Iohannem...» (text editat per ell a la pàg. 454) sembla que no es pot traduir per «dejando únicamente sus vacas y unos *salterios*» (pàg. 319; els subratllats són meus).

La traducció de «Regnante Veremundo *apud* Legionem» d'un document del 1034, per *cerca* (pàgs. 180, 214 i 222) li serveix per a dir que Vermudo s'havia quedat amb el seu exèrcit prop de la ciutat règia, esperant el moment oportú per a recuperar-la de les mans de Sanç Garcés. Probablement l'expressió *apud* (és a dir, «al regne de Lleó»), representa la idea d'un escrivà, que, inconformat amb la nova i injusta situació creada per l'entrada del rei de Navarra a la capital lleonesa, continua considerant Vermudo com a regnant allí.

No hi ha manera de conciliar les dues opinions emeses per l'autor sobre l'escriptura suposada del 1030-13-IV, en la qual es parla de la translació de les relíquies de Sant Emilià: «aunque la escritura que de ello nos habla, tiene tales anomalías que lo mejor será no hacer caso de ella» (pàg. 168). «No veo razón ninguna para dudar de la autenticidad de esta carta... Ni las fórmulas ni las subscripciones tienen nada que pueda despertar sospechas» (pàg. 381).

Examinem una mica els apèndixs, que ocupen unes 135 pàgines, al final del volum. La idea de fonamentar l'estudi amb una col·lecció de documents sobre Sanç *el Major* és encertadíssima. És el respatller de tota l'obra, l'esca més atractiva per a l'investigador. Llàstima que en aquest cas es vegi reduïda la seva utilitat, per tal com gairebé totes les cites que es troben dins el text de la primera part de l'obra referides als apèndixs estan equivocades. Suposo que aquest greu accident és degut al fet d'haver intercalat l'autor nous documents a la col·lecció, a mesura que els anava trobant, però que al final no va pensar a revisar les referències. Particularment enutjosa és la comprovació quan es tracta de llistes llargues de cites com són les de les pàgs. 276-7 i 284. A la pág. 227, nota (98) equivoca la sèrie i el núm. del document: «Ser. B, n.° 62» en lloc de «Ser. A, n.° LXXXII».[9]

Pel que fa al contingut dels apèndixs II i III (també citats A i B), sovint és poc definida la distinció entre els que tocarien a l'A o al B; per exemple: una colla de documents d'Ovarra, que només citen Sanç en la fórmula de datació, es troben a l'ap. A, tot i que, segons el criteri exposat per l'autor, els tocaria d'anar al B.

I ¿per què aquests documents d'Ovarra, com veiem, tan indirectament relacionats amb Sanç, són transcrits sencers, mentre que els documents

9. Els documents dels apèndixs van numerats amb signes romans, mentre que en el cos de l'obra són citats amb xifres aràbigues, excepte en les pàgs. 168 a 171, i en les referències mútues dins els apèndixs. Potser hauria estat millor i més còmode fer-ho arreu segons un sol sistema.

atorgats pel rei personalment són gairebé tots abreujats o donats només en regesta? Hom hauria desitjat llegir-los sencers, encara que alguns d'ells siguin ja publicats moltes vegades. En canvi, per un privilegi especial, molts documents falsos o interpolats i reconeguts com a tals per l'autor, són transcrits sencers.

Dues o tres versions o recensions d'un mateix document, en lloc d'ésser aprofitades per a fer-ne una edició crítica, han estat donades amb números diferents (per exemple: ap. B, LX i LXI, etc.). En canvi, dos documents diversos, tots dos prou interessants, són donats amb un sol número (ap. B, LXII).

La primera carta de l'abat Oliba, del 1023, el document més extens dels adreçats al rei Sanç i dels més importants per a Dom Pérez de Úrbel, que el cita més de deu vegades en el curs de l'obra, no és a cap dels dos apèndixs. L'autor ha redescobert la còpia del segle XII, que serví al P. Flórez per a l'edició i amb ella hauria pogut corregir els possibles errors de transcripció de l'erudit agustinià. En canvi ha estat inclosa a l'apèndix la segona lletra (sense notar, però, que n'hi havia una altra) d'Oliba a Sanç, traient-la de l'edició Beer(-Barnils), i afegint als lleus errors d'aquests dos editors noves falles, com és la de transcriure tres vegades *vobis* en lloc de *nobis*.

Aquells documents que, segons l'autor justifica amb molta d'erudició, tenen la data equivocada i han d'ésser considerats posteriors, ocupen generalment en l'apèndix, no obstant, el lloc que els tocaria segons la data falsa. Aquest procediment es presta a confusions, sobretot pel fet d'estar equivocades, en el cos de l'obra, tantes referències als documents dels apèndixs com ja s'ha dit; l'ordre cronològic era l'únic recurs que tenia el lector per a identificar-los si li interessava de comprovar les afirmacions de l'autor.

Hom no veu la raó per la qual alguns documents han estat admesos als apèndixs; per exemple: B, LXXIX i LXXXV. Els documents A, LXIII (transcrit sencer) i B, LXV i LXVII, mal datats segons Dom Pérez de Úrbel, no hi haurien de figurar, ja que són del temps de Sanç *el de Peñalén*, és a dir, bastant posteriors. Cal dir la mateixa cosa de B, LXXXVIII, del 1070, referent a Sanç II de Castella.

Finalment, els índexs (el primer és dels personatges més importants de Navarra, que apareixen en la documentació de Sanç, i va com a apèndix IV) són força útils; però ho serien molt més si no estiguessin farcits de faltes, com la resta del volum. Hi ha noms repetits o sota dues formes diverses, i, al contrari, diferents personatges sota un sol nom, referències inexactes, etc. En l'índex final, onomàstic i toponímic, no es fa cap referència als noms que surten en els quatre apèndixs, probablement per creure que ja n'hi havia prou amb la llista — incompleta — de l'apèndix IV.

És verament de doldre que l'autor no hagi tingut temps ni lleure de revisar el seu llibre: el valor del *Sancho el Mayor de Navarra* hauria pujat molt més encara pel damunt de les obres similars publicades darrerament. Estic segur que, malgrat tot el que m'he vist obligat a notar, i que sens

dubte desapareixerà en una segona edició, la categoria científico-històrica de Dom Pérez de Úrbel continuarà guanyant l'estimació dels erudits, que des de fa temps segueixen amb simpatia i admiració tots els seus treballs.

DOM ANSCARI MUNDÓ

Monestir de Montserrat.